

Kazettás feliratok betűelemzése

Voronko Vera

Ez az írás az előző számban megjelent cikkem folytatása, amelyben a 17. század második felétől a 18. század végéig született feliratokat, írásokat és betűtípusokat elemeztem. [1] Ezúttal a templomi kazettás feliratok kézzel írott-festett betűit elemzem. Céloom a kazettás feliratokon látható kézműves írástechnika tipografikai transzformálása szedhető betűvé, illetve a variációs lehetőségek kibontakozásának koncepciója egy kiadványban. Nem céloom a meglévő feliratok, illetve egyetlen kéztől származó írás hű reprodukálása, inkább a feliratok hangulatának és az ecsettel vagy tollal írt formák karakterének árnyalt, szintetikus újraértelmezése. Ez gyakran többféle kézírás és stílus ötvözésével, „hibrid” betűk kialakításával valósul meg.

Mielőtt elkészültek első betűtípus-változataim, háromféle előkészítő munkát végeztem. A gyűjtőmunka alapján mintalapokat rajzoltam és betűtárat állítottam össze. [2] Továbbá az írástechnikát tervezőművészeti, betűtervezői és tipográfiai szempontból elemeztem.

Paraméterek. Elgondolkodtató számomra, hogyan teremthető meg a teljes ábécé változatossága és egyenlensége. A tervezés kezdetén nem érdemes a betűszerkesztő szoftver által felkínált vastag-vékony formákra, ívekre és negatív alakzatokra hagyatkozni. Félő, hogy a betűtípus elveszíti autentikus stílusát. A helyes irány megtalálásában segítséget nyújtott egy külföldi publikáció. Témája nem az írott típusok – vagy kézírás utánzó betűk; Script and Brush; Schreib- und Pinsel-

schriften – szintetikus interpretációja, viszont nagyon sok hasznos gondolattal és tanáccsal szolgál, mert a kalligrafikus, kézzel írott betűk és a nyomtatott, szedett betűk stíluselemei bizonyos közös jegyek alapján elemezhetők. Riccardo Olocco – Michele Patanè *Designing type revivals* (Lazy Dog Press. Milano, 2022) című könyvecskéje több problémát is felvázol az eredeti forrás – egy fennmaradt nyomdabetű vagy betűnyomat – mai digitális újraértelmezéséről. Egyet említenék a sok közül. A kortárs betűkánon (szabálygyűjtemény) tervezésénél megszokott módszer, hogy a betűelemeket átvisszük a másik betűre. Az egységes betűelemek kortárs gyakorlata „egy nagyon homogén, egyenletes felületet kölcsönöz a betűknek, viszont nem felel meg a revival változatoknak. A revival betű megőrizheti az egyenlenség benyomását, ami az eredeti betű- és nyomdatechnika sajátossága volt.” (32. o.)

A gondos elemzés fényt deríthet a betűkánon sajátosságaira. A könyvben bemutatott 12 paraméter két ágra osztható. Három paraméter az ábécé és a szedett szöveg sajátosságait, kilenc pedig a betűelemek jellemzőit tekinti át. Megpróbáltam a paramétereket az írott betűtípusokra is alkalmazni, és ennek alapján tanulmányoztam Asztalos Lándor Ferenc (Tákos, 1766; Csetfalva, 1753), valamint Felsőbányai Asztalos István (Csenger, 1745) asztalosmesterek ecsetvonásos betűit. A 12 paramétert a rajzokon mutatom be. Kiderült számomra, hogy mely paraméterek kötelezők, és melyeket

az 1809-es encsenci harangok felirata), Szabó Saroltának és Bánóczki Tibornak (a sárospataki református temető sírkő alakú feliratos sírkövei), Szita Jánosnak (az alsóörsi református templom kazettái és beszámolója), valamint Csutkai Csaba fotográfusnak (a tákosi református templomról készült felbecsülhetetlen értékű fotóanyagát.

1 Voronko Vera *Kazettás feliratok stíluselemzése*. In Magyar Grafika 2026/2. 64–71. Tanulmányom a Magyar Művészeti Akadémia Művészeti Ösztöndíjprogramjának keretében valósul meg.

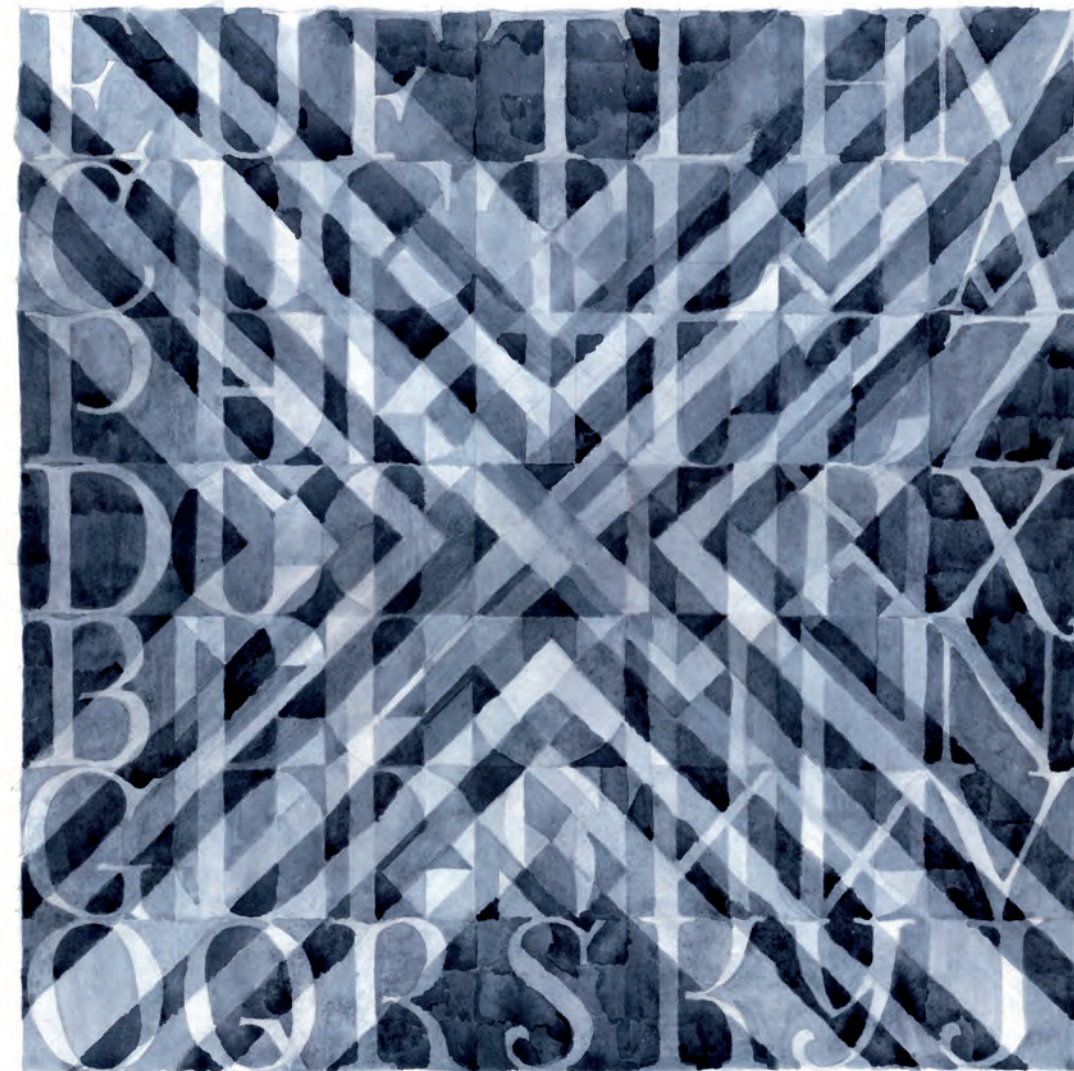
2 A gyűjtés időről időre újabb adatokkal bővül. Köszönöm Hegedűs Gyöngyinek (a márokpapi református templom külső falán látható 18. századi bevéselt betűk; az 1818-as kótaji és

Az alkotó
a Magyar Művészeti Akadémia
Művészeti Ösztöndíjprogramjának
ösztöndíjasa

Betűtanulmány (akvarell, 41×41 cm)

2014 | Voronko Vera

alkalmazhatom rugalmasan betűtervemben. Kötelezőnek tartom a 3 főág paramétereinek betartását, a mellékág közül pedig a nem visszatérő betűelemek alkalmazását az ábécében, és a betűk arányát, felépítését. De rugalmasan alakítható például a betű tengelyének dőlésszöge, a vastag-vékony szárok kontrasztja, szerifek és szárvégződés formája. Még néhány tanulmányozandó paraméter maradt: a hajlások íveinek körsugara, a hajlások íveinek variációi, a nyílások (apertura) mérete az a, c, e, s betűkben. Az elemzést kiegészítettem, mert fontosnak tartottam az írott-festett betűkkel együtt a negatív betűelemeket is kihangsúlyozni.

Ugyanannak a karakternek a változatait is kiemeltem, például a csengeri napkoronggal ábrázolt feliratos kazetta különböző szélességű *k* betűit. Tehát keskeny, normál és széles betűk keverednek egy szövegmezőben. Szerifjei külön figyelmet érdemelnek. Ecsetvonásaival a festő-asztalos helyesen alakította a formákat fejben és lábban: a normál szélességű betű tetején elvékonyodik a szerif (*kik az...*), széles betűnél megvastagszik (*Féltetek*), keskeny változatban (*Malak.*) ismét vastagabb marad.

Másik példa a három *verzál* O betű. A festői „organikus” O, valamint a metszett, „szabályosan” rajzolt O közötti különbséget többek között a függőleges tengely dőlésszögével és a betűszem alakjával jellemezhetjük. Az organikus betűformánál (*SOL – Nap, ÁLDOTT*) a mester az ívelő szárat vastagítja, hullámosan árnyékolja, növénynyé, csírává, bimbóvá, virággá, ajkakká formálja. (Belelátok a negatív betűszembe egy madárkát vagy egy lélegző-hullámozó alakot is, természetesen mindezt szubjektív asszociációval.) A kirajzolódó betűszem formája lehet aszimmetrikus, egymást kiegészítő homorú-domború öblöcskével. Vagy lehet szimmetrikusan képzett, de az ecsetvonások miatt kevésbé megrajzolt, inkább az ecset megnyomását és az író kéz mozdulatának lendületét viseli magán. A szabályos betűforma (*HOC, AN[N]JO*) a szokásos kapitálisok fel-

építését idézi. A függőleges betűtengely miatt az ellipszis-betűszem tengelye függőleges, és így a vastag-vékony szárok kontrasztja nagyobb az előbb bemutatott példákhoz képest.

Az O betűknél a szárok kontrasztjait, a sötét-világos mezők arányát számokban jelöltem. Így jobban érthető a negatív, üres részek meghatározó szerepe. Például a szabályos betűnél a betűszárok és a betűszem, azaz a feketék és fehérek aránya kerekítve 50+50%. Folthatása semleges szürke, így alkalmazása azokban az esetekben érthető, amikor az asztalosmester a szűkösen maradt sorvégeken keskeny betűkkel szorítja be a szót.

Írott kazetták és nyomtatott címlapok. A betűk formai sajátosságai mellett a feliratok elrendezése is sokat elárul arról, hogyan gondolkodott a festő-asztalos a szövegről. Ezért a betűk vizsgálata után a teljes szövegmezők kompozícióját vetettem össze a korabeli nyomtatott címlapokéval. Feltűnt, hogy a kazettás, keretbe foglalt írások szövegkompozíciója hasonlatos a szedett, nyomtatott szövegek tördeléséhez. Ilyenek a soresések, szavak kiemelése, iniciálszerű kapitálisok, szóelválasztások, álló és kurzív karakterek keverése, alternatív betűkarakterek gazdag tára. A közös jegyek itt elsősorban a szövegkompozíciók és a betűk, betűközök negatív formái. Ez a „szemtorna” megkönnyíti a további betűtervek elkészítését.

Részben online elérhető digitalizált képek és nyomtatott publikációk, részben saját fotóim alapján az asztalosmunkák szövegkompozíciós vázát rajzoltam át vektorosan. Egybevettem a 17. század második felétől a 18. század végéig a szedett címlapokat és kazettás, illetve szószék-feliratokat. [3]

A címlapok vonalas rajzos elemzését Haiman György *Funkció, technika és tipográfiai forma* (In *A könyv műhelyében*. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1979), valamint *Tótfalusi Kis Miklós. A betűművész és a tipográfus élete műve betűinek, nyomtatva-*

Kraszna (Szilágy, 1736): Pataki Asztalos János kazettái; Túrricse (Szatmár, 1792): Vasvári Gábor kazettája; Mánd (Szatmár, jelenleg Szentendre, 1787): hajókazetta; Tákos (Bereg, 1766): Asztalos Lándor Ferenc kazettái és szószékfelirata; Vámosoroszi (Szatmár, 1776): kazetta (jelenleg falra erősítve). A felsorolásban a templom helye, az asztalosmunka elkészítésének éve, a festő-asztalos/kőfaragó neve, a feliratos tábla helye szerepel.

3 Első körben a szövegkompozíciós vázak közül elkészültek: Bánffyhyunad (Houdin, Kolozs vármegye, 1705): Felvinczi mester(?) hajókazettái; Bánffyhyunad (1780): Umling-műhely szentélykazettái; Bánffyhyunad (1740-es évek?): Kidei Sipos Dávid, faragott szószékkosár (eredetileg a drági templomból); Csenger (Szatmár, 1745): Felsőbányai Asztalos István hajókazettái; Gyügye (Bereg, 1762 [1767]): hajó- és szentélykazetták;

Egyházfiségában

Malak. IV. 2.

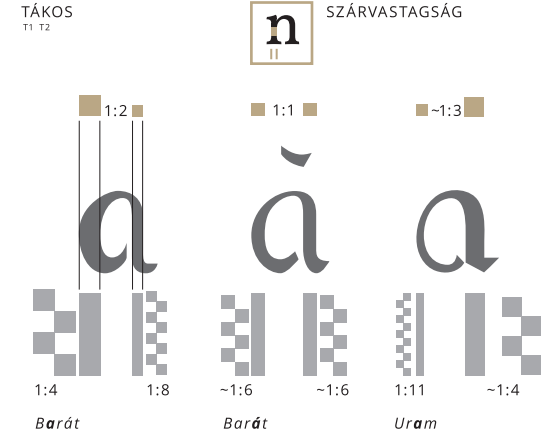
kik (az én Nevemet)

Féltetek

Ketskey D: János építettett

SeGeDelme akkori Tiszteletes

Barát

Barát

Uram

SOL

HOC

ÁLDOTT

Jérusálem...

Vers

kik az én Nevemet

igasság

Segedelmé

Építettett

Tiszteletes

Segedelmé

Prédikátorságában

Betűelemzés paraméterei
(R. Olocco – M. Patanè könyve alapján)
2025 | Voronko Vera

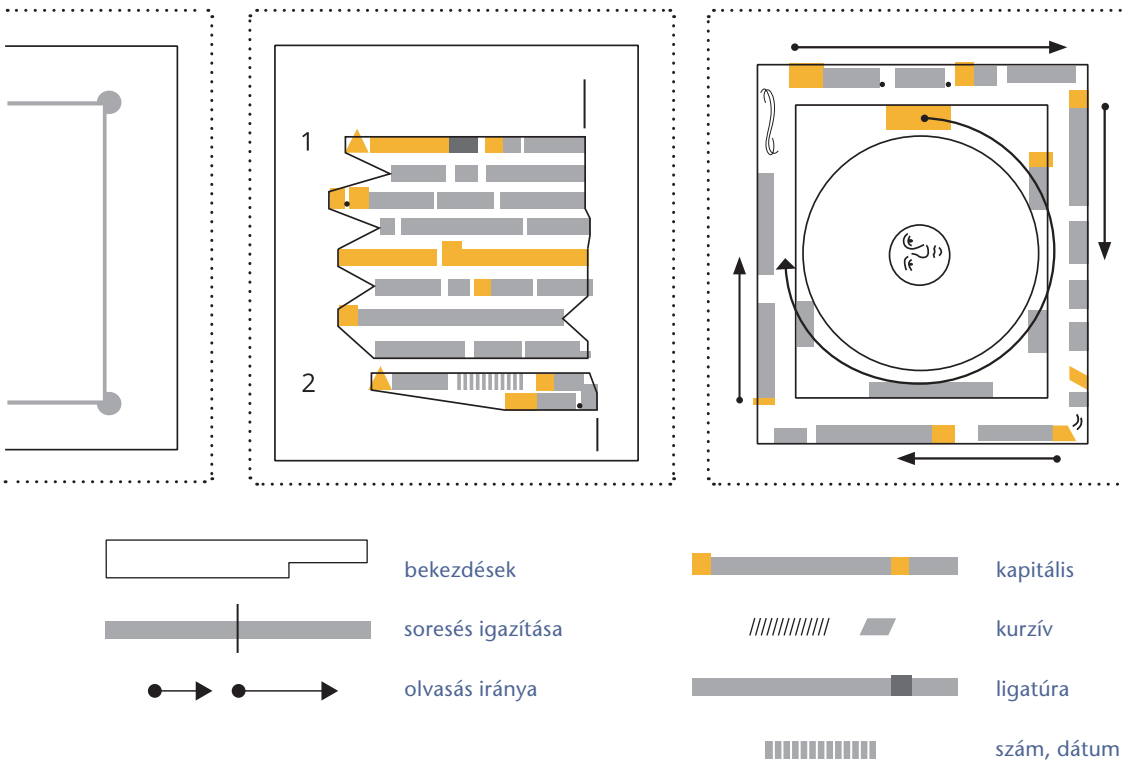

nyainak tükrében (Magyar Helikon. 1972) című műveiből kölcsönöztem. A szerző több inspiráló megközelítése közül számomra különösen érdekes, hogy a címlapok tipográfiájában háromféle szemléletet különít el. A *szövegközpontos* címlap elbeszélő jellegű, elmondja, miről szól a könyv: a hosszas címet szövegtömbbe zárja. A *funkcionális* tipográfia megbontja a szövegtömb egységét: eltérő elemeket visz bele (cím, más betű, hézag), a szöveg szerkezetét kiemelésekkel, tagolásokkal jelzi. A tipográfus konstruálás közben a címsorokat, sorcsoportokat dekoratívan tördeli. A *dekoratív* elv a négyszögletes tömb helyett változatos formákat (háromszög, trapéz, körirat) használ. A „szövegközpontos alárendeli magát a funkcionális szemléletnek, amely a tagolás formáit dekoratívan alakította” (Haiman, 1972. 100.).^[4] Ezeket a szempontokat alkalmaztam a kazettás feliratok vonalas rajzos elemzésénél is. A mellékelt ábrák mutatják a csengeri református templom (Szabolcs-Szatmár-Bereg vm.) és a bánffyhungyadi református templom (Huedin, Kolozs m.) menyegyzetkazettáinak szövegkompozíciós vázlatait, amelyekhez jelmagyarázatot is fűztem.

4 A címlapokat vizsgálva időben előrehaladva „a tipográfia lehetőségei – más tényezőkkel együtt – elősegítették a nyelvi kifejezés gazdagodását” (Haiman, 1972. 96.). A helyesíráson túl – amely a közlés, az anyanyelv egységesített szabályokkal szemmel érzékelhető leképezése – halljuk a beszélt nyelvet, elképzeljük a modulációt, kíváncsiságot ébreszt az előadásmód.

Csenger, feliratos kazetták
1745 | Felsőbányai Asztalos István és ségége
Áldott az Ur, kinek lábai itt lépnek...
Malak. 4.2. Feltámad Tinétek kik az én Nevemet
Félték... (feliratos kazetta napkoronggal)
2010 | Voronko Vera (fotó)

A **szövegkompozíciók vázlatos logikája**. Milyen logika szerint rendeződnek a sorok, a szavak és a képi elemek (napkorong, könyv) a kazettákon? A beszélt nyelv írott és nyomtatott változata fogalmi tisztaságot közvetít, a szöveg fő feladata az információ és a jelentés átadása. Ezzel együtt a kézzel írt feliratok sajátja a forma ritmusa és az érzelmi kifejezés egysége. A csengeri (1745) *Áldott az Ur, kinek lábai itt lépnek...* kezdetű kazetta felirata *szövegközpontos* szemléletű és kiderül, hogy *funkcionális* is. A négyzetes mezőkben sorozott 9+1 sorban minden második sor beljebb kezdődik (beljebbezés). A nyitó sor első szava nagybetűs. *HADADI GÁBORRAL* curator nevét kapitálisokkal külön sorba írták. Az első nyolc sor értelemszerűen egy bekezdést alkot. Legalul kétsoros bekezdéssel, az asztalosmunka elkészítésének dátumával zárul a szöveg (Anno 1745. Dieb. Maj. 4.). A rímes sorok megírása *szövegközpontos* szemléletet tükröz: a zenei nyelv ritmusban gondolkodik és érez. A szöveg ilyenkor látható kifejezéssé is válik, a kötött sorok, betűk és közök együttese szinte ugyanúgy ritmust rajzol a felületre, ahogyan a vers ritmust formál a hangzásban. A szerkezet egyfelől tudatosan

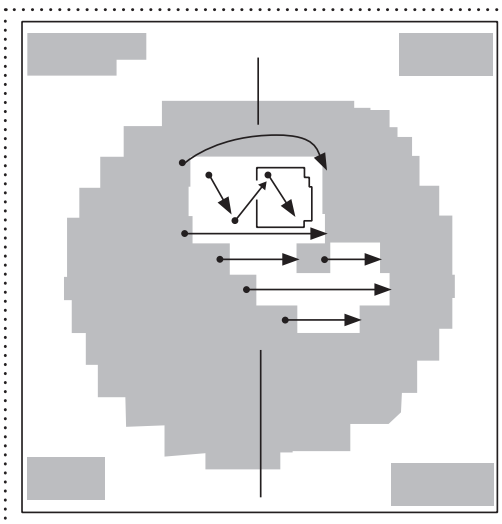
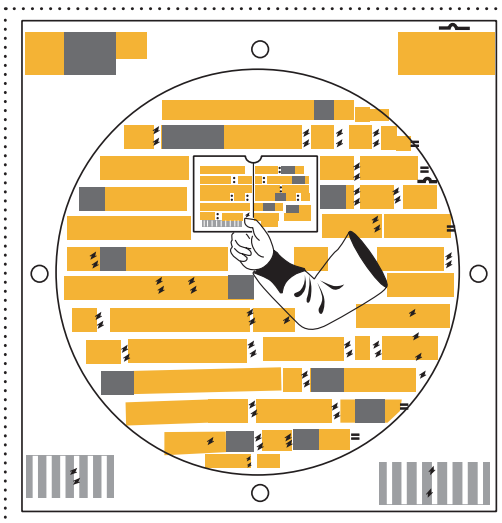
A csengeri feliratos kazetták szövegkompozíciói és jelmagyarázat a szövegkompozíciós ábrákhoz
2025 | Voronko Vera

kiemeli a curator, azaz a gondnok nevét. Másfelől a hosszú, mondat szerű szövegtömb egységét megbontja, a sorok megtervezett rendje pedig az olvasónak alternatívát kínál, így nem csupán lineárisan olvasható a felirat. Például az első négy sor külön bekezdést alkothat, majd egy-egy soron átugorva zárulhat a mondat. Lásd a beszámozott mondatrészeket:

Áldott az Ur, kinek
lábai itt lépnek,
S szívett adott menyből
e nyomorult népnek
HADADI GÁBORRAL
hog ez házat épnek
Curatorságában
tehette ily szépnek
Anno 1745. Dieb.
Maj. 4.

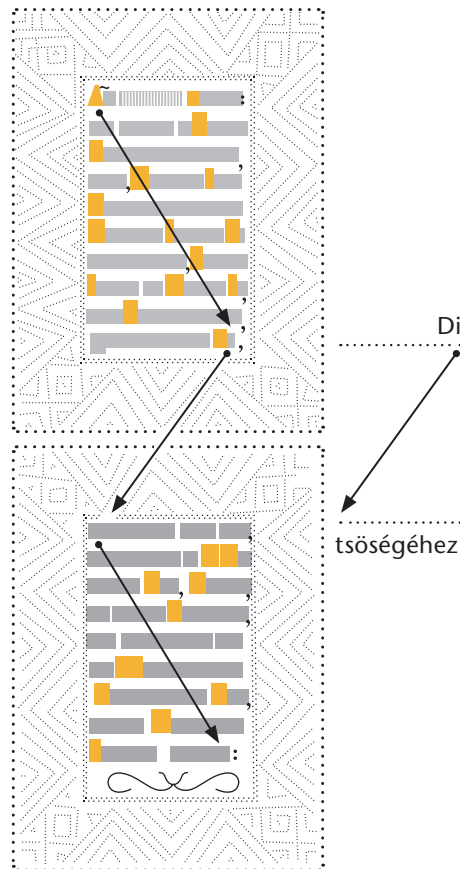
A másik, *Malak. 4.2. Feltámad Tinétek kik az én Ne-|vemet Félték...* kezdetű napkoronggal ábrázolt csengeri kazettán a *funkcionális* szövegrend és *dekoratív* elv figyelhető meg. A Malakiás-idézet az arccal megrajzolt napkorong köré rendeződik. A négy-négy (latin és magyar) szövegsort a kazetta négy oldalával párhuzamosan, elforgatva írták. Az idézet az arc, azaz a napkorong tájolása alapján a jobb felső sarokból indul. A szövegsorok így a Nap járásával megegyező irányban, jobbról balra haladnak. Úgy vélem, a sorvégi *Ne-|vemet* szó elválasztásával (ívelő divizekkel) is lehet jelezni a folytonosságot, a mondat körbehaladását. Itt, szemben a rövid szavas latin felirattal, a hosszabb magyar szavak előnyösebbek.

A bánffyhungyadi hajókazetták (1705) körmezőbe írt feliratait *szövegközpontos* szemléletet és *dekoratív* elvet tükröznek. Írás az írásban – kép a szövegben. Ez a kettősség érvényesül a *SERKENGÉTE Ez/ Sz:(ent) MUNKÁRA...* sorral nyitó kazettán.

Bánffyhungad (Huedin, Kolozs m.) hajókazetta felirattal, dátummal és képpel
1705 | Felvinczi (segesvári) mester (?)
SERKENGETTÉ Ez Sz:(ent) MUNKÁRA...
2025 | Voronko Vera (ábrák)

Az írást grafikus jegyek jellemzik: az ecsettel rajzolt kapitálisok megformálása kissé szögletes. Remek ligatúrákkal CSENGERI (Péter), ÚR, ANNO, sőt négy betű összeolvadásával a MUNKÁRA is. A szó közepén kurrens t betűkkel jelenik meg a SERKENGETTÉ. Lefelé haladva a sorok magassága csökken. A szöveg folthatása sötétebb a vastag betűszárak és szoros sortávok miatt. A betűk

Bánffyhungad (Huedin, Kolozs m.)
három feliratos szentélykazetta közül az első kettő
1780 | Umling műhely
A(NN)O 1780 ESZTen(dőben)...
(Di)tsőségéhez valo buzgoságából...
Haszontalan reád nézve te Ember...

nagyobbbrészt négyzetes, 1:1 arányú keretbe foglalhatók. A kazettán a prédikátor jobb keze látható, amely nyitott könyvet tart KIALTS/ TELI TO/ROKKAL... kezdettel. Lapjain sorkizártan idézetek olvashatók Ésaías és Ezékiel könyvéből. A nyitott könyv ábrázolása megvilágítja a szöveg jelentését: a lelkész „Isten beszédéből” serkengeti a gyülekezetet templomépítésre. A nyitott könyv középső tengelyére fűzhetők fel a főszöveg középre zárt sorai. Az illusztráció megszakítja a sorokat, de a linearitás megmarad. Sőt a zsúfolt benyomás ellenére a geometrikus rend egyszerűsége még látványosabbá varázsolja a kazettát. Érdekes részlet a NY megszakítása: B:HUN|YADI.

Véletlen ritmikus ívfeszültség a h betű fő- és mellék-szár találkozásánál. A részlet más betűknél is visszaköszön. A nyomtatott kompozícióban kirajzolódik a puha balsa fa levegős, laza erezete
2025 | Voronko Vera

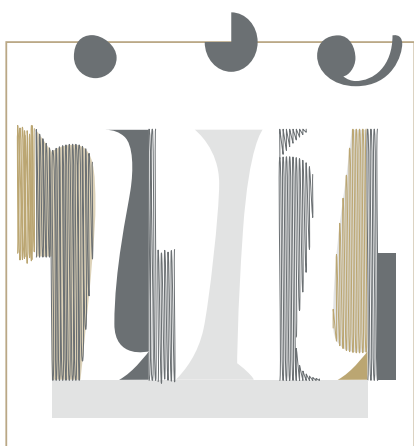
Síkból térbe, térből síkba. Mivel absztrakt vizuális betűelemekről van szó, a szögletes és íves kontúros alakzatokkal kifejezhető a változatos barokkos ecsetelések, például e és s betűknél. Lásd a korábban bemutatott Betűelemzés paraméterei című ábrát. Az alakzatokat szabadon tudtam csúsztatni, ezáltal szélesíteni és keskenyíteni a betűt, vastagítani és vékonyítani a betűszárakat. Közben megtapasztalhattam az egyes betűk ecsetkezelését, ügyelve sajátosságuk megőrzésére és digitális, vektoros formába való átmenésére.

Mindezek mellett egy visszafogott méretű, mégis karakteres formájú betűelemet, részletet kerestem, amely egyedi ízzel gazdagítja a digitális betűtípust. Az eredetileg ecsettel festett betűt manuálisan átalakítottam balsa fából fabetűvé. A falapból a negatív részleteket kimetszettem, éleiket megcsiszoltam, majd nyomóformává alakítottam. A kézzelfogható formától az üres terek felé haladtam. Nyomatás közben a negatív nyomóformák véletlenül és érzékenyen elmozdultak egymáshoz képest. A h kisbetűnél, a főszár-mellék-szár találkozásánál egy izgalmas, bevágott részlet keletkezett. Ezt a részletet több betűre is átültettem (m, n, k, a, g, u, d). A megoldás finom feszültséget visz az ívekbe, a bevágás élénkíti a szóképet, és egyiséget teremt a betűformák között.

A bánffyhungadi három feliratos szentélykazetta (1780) szövegközpontos szemléletű. A dekoratív keretbe foglalt téglalap alakú szövegmező aránya ~3:5. A szöveget mindhárom táblán 10 sorra osztották fel. Sorkizárt írás, így a szóközök szélessége eltérő. A betűrajz szabályos („metszett”), az Umling-műhelyre jellemző gondos formálással. Hogy kiferjen a szövegsor, a mester tudatosan keskenyíti vagy szélesíti a betűket. Alakjukat érdemes tanulmányozni, lásd például kurrens a, g, n betűket a Gyalai (K. István), Tsonka (János), buzgoságából, Haszontalan, kegyelméből. Az 1. kazetta szövege a 2. kazettán folytatódik. A kazetta kerete nem szabhatárt a szövegnek, inkább olyan, mintha olvasáskor lapoznánk egy könyvben. A Di-tsőségéhez szót a mester a két kazetta között választja el, ami ritkaság a kazettás feliratoknál. A -tső szót betűit egymásra tolja, ezzel a szép betűtorlódással jelzi, hogy a szó az előző kazettáról folytatódik.[5]

A szövegmezők vizsgálata után már nemcsak az egyes betűk, hanem a betűk és a körülöttük lévő terek együttese is fontossá vált. A történeti formák nem lemásolandó mintákká, inkább alakítható tervezési paraméterekké váltak a betűtervben. A téralakítás mikéntje az alkalmazott anyagtól és médiumtól is függ. Más egy nyomtatott lapon és más egy vésett sírkőfeliraton.

5 Bánffyhungad református templomának mennyezetkazettái megtekintők a <https://nemzetiarchivum.hu/photobank> oldalán. A keresőmezőbe beírható: Bánffyhungad református templom.

Bányi
CSENGER KAZETTÁS BETŰ

A vektoros betűtervek. A betűtervezés során fontosak a negatív betűelemek. A grafikai kompozíciókban kiemelttem a betűk belsejében a betűszem tömören zárt vagy légiesen nyitott foltjait. A betűközök jellegzetes formáit a két szomszédos betű domború, homorú ívei, vagy függőleges, ferde egyenesei rajzolják meg. Konkrét alakzatokkal vagy sraffozással (árnyalt folttal) hangsúlyoztam ki a kapcsolódásokat. A negatív betűelemek és betűközök jellegzetes formáikkal együtt alakítják betű- és szóképfelismerésünket, a grafikai ritmuskötések iránti érzékenységünket. A fehérek lüktetnek, éltetik a betűt és szóképet.

Az üres terek kompozíciós szerepét három nagyobb csoportra osztanám: a semleges keretező fehérre, a feszült és az összekötő fehérre. A keretező fehér a kompozíció egészének nyugodt hátterét adja, míg a betűszemen belüli fehér az irradáció révén dinamikus feszültséget kelt. Olyan, mintha ellökné magát a sötétet. A harmadik típus átmenetet képez a nyitott és zárt formák között. Csenedesebb, kevésbé feszített fehérként lélegezteti a betűt, ezáltal a betű ritmusát finomabban szabályozza. A 3+1 szín (sötét- és világosszürke, aranybarna + fehér) alkalmazása végül

Első betűtípusvázlatok. Betűkompozíciók a csengeri, a tákosi és a csetfalvai kazettás betűk alapján
2025, 2026 | Voronko Vera

... azt a célt szolgálja, hogy a síkbeli kompozíció térbeli viszonyai és a fehérek egymásra hatása könnyebben értelmezhetővé váljanak.

Összefoglalás. A betűterveimben a digitális szabályosság helyett az eredeti ecsetvonásos feliratok egyenetlenségét is tanulmányoztam. Ehhez Olocco – Patanè elemzési módszerét alkalmaztam.

A kazettás feliratok nem pusztán betűformáikban, hanem a szöveg tagolásában, ritmusában és térbeli szervezésében is a tipográfiai gondolkodás jegyeit őrzik. A festő-asztalos a felületet úgy szervezte, hogy a festett írás és a betűszedés elvei találkoznak benne. A szöveget nemcsak leírta, hanem tipográfiaailag megkomponálta.

A negatív terek vizsgálata újra rámutat, hogy az ecsettel festett betűk egyenetlenségei, a változó betűszélességek és a sorok közötti terek együtt hozzák létre azt a ritmust, amelyet a digitális betűtervben meg kívánok őrizni.

